

10. Freedman, S. A. Predictors of chronic PTSD — a prospective study / S. A. Freedman, D. Brandes, T. Peri // Br. J. Psychiatry. — 1999. — № 174. — P. 353-359.
11. Mellman, T. A. Pilot evaluation of hypnotic medication during acute traumatic stress response / T. A. Mellman, P. M. Byers, J. S. Augenstein // J. Trauma Stress. — 1998. — № 11. — P. 563-569.
12. <http://www.foxnews.com/story/0,2933,344991,00.html>
13. <http://www.traumaweb.org/content.asp?PageId=106&lang=En>
14. <http://www.arttherapyblog.com/ptsd/new-ptsd-program-for-military-patients>

УДК 159.91

Янчук Є.В., здобувач кафедри загальної психології Національного Університету цивільного захисту України

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРГОВО-ДИСПЕТЧЕРСЬКОЇ СЛУЖБИ ЕКСТРЕНОГО ВИКЛИКУ «112» МНС УКРАЇНИ

У статті йде мова про особистісні особливості працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС України.

Професійна діяльність працівників дежурно-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС України є досить специфічним: підвищене навантаження, тривалість робочого дня (24 години), вміст праці, взаємодія з людьми і форма спілкування. Результативність діяльності чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» багато в чому залежить саме від особистісних особливостей її працівників.

Проведено дослідження і виявлені відмінності між гендерними групами працівників служби екстреного виклику «112» в інтелектуальній, комунікативній і емоційно-вольовій сферах.

Ключові слова: особистісні особливості диспетчерів, професійна діяльність, результативність діяльності.

В статье идет речь о личностных особенностях работников дежурно-диспетчерской службы экстренного вызова «112» МЧС Украины.

Профессиональная деятельность работников дежурно-диспетчерской службы экстренного вызова «112» МЧС Украины является довольно специфической: повышенная нагрузка, продолжительность рабочего дня (24 часа), содержание труда, взаимодействие с людьми и форма общения. Результативность деятельности дежурно-диспетчерской службы экстренного вызова «112» во многом зависит именно от личностных особенностей ее работников.

Проведено исследование и выявлены различия между гендерными группами работников службы экстренного вызова «112» в интеллектуальной, коммуникативной и эмоционально-волевой сферах.

Ключевые слова: личностные особенности диспетчеров, профессиональная деятельность, результативность деятельности.

Постановка проблеми. У психологічній науці категорія «особистість» належить до базових понять. Але поняття «особистість» не є суто психологічним і вивчається багатьма науками: історією, філософією, біологією, антропологією і

так далі. Причому кожна наука використовує свій специфічний понятійно-термінологічний апарат.

Термін «особистість» в англійській мові («personality») походить від латинського «persona». Спочатку це слово позначало маски, які надягали актори під час театральної вистави в старогрецькій драмі. По суті, цей термін тоді указував на комічну або трагічну фігуру в театральній дії. Таким чином, із самого початку в поняття «особистість» був включений зовнішній, поверхневий соціальний образ, у який входить індивідуальність, коли грає певні життєві ролі, – якась «личина», суспільна особистість, звернена до оточуючих [1].

Не дивлячись на безліч визначень особистості, всі автори солідарні в тому, що це психологічне новоутворення якісно відрізняє людину від решти всіх живих істот і що це якісна відмінність, детермінована ступенем її «включеності» в соціальні відносини при безперечному впливі природно заданих властивостей. Наведемо декілька визначень особистості, сформульованих видатними вітчизняними психологами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особистість, на думку О. М. Леонтьєва, - це психологічне утворення особливого типу, що породжується життям людини у суспільстві.

Загальний підхід до розуміння проблеми особи, позначений О. М. Леонтьєвим, знайшов свій розвиток у роботах А. В. Петровського. А. В. Петровський дає наступне визначення особистості: «Особистістю в психології позначається системна соціальна якість, якої набув індивід у предметній діяльності і спілкуванні і яка характеризує рівень і якість громадських стосунків індивіда» [8, С. 23].

Ковальов О. Г. визначив поняття особи як складне, багатогранне явище громадського життя, ланку в системі громадських стосунків. Особа є продуктом суспільно-історичного розвитку, з одного боку, і діяч громадського розвитку - з іншого.

Б. Г. Ананьєв говорив, що особистісні особливості представляють собою психологічні ефекти соціального розвитку людини. Особистість - суб'єкт суспільної поведінки та комунікації.

За Ю. В. Щербатих, особистість - це сукупність індивідуально- психологічних особливостей, що формуються протягом життя і визначають своєрідне для даної людини ставлення до себе, суспільства і навколишнього світу в цілому.

За визначенням вітчизняного психолога Р. С. Немова, особистість - це людина, взята в системі таких її психологічних характеристик, які соціально обумовлені, виявляються в суспільних за природою зв'язках і відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини, що мають істотне значення для її самої і оточуючих.

У сучасній психології немає єдиного розуміння особистості. Однак більшість дослідників вважає, що особистість є індивідуально своєрідна сукупність рис, що визначає образ (стиль) мислення даної людини, стан її почуттів і поведінки [1].

В основі особистості лежить її структура - зв'язок і взаємодія щодо стійких компонентів (сторін) особи: здібностей, темпераменту, характеру, вольових якостей, емоцій і мотивації. Здібності людини визначають її успіхи в різних видах діяльності. Від темпераменту залежать реакції людини на навколишній світ - інших людей, обставини життя і т. п. Характер людини визначає її вчинки відносно інших людей. Вольові якості характеризують прагнення людини до досягнення поставлених цілей. Емоції і мотивація - це, відповідно, переживання людей і спонуки до діяльності та спілкування.

Проблема особистості, будучи однією з центральних в теоретичній та прикладній психології, виступає як дослідження характеристики психічних властивостей і стосунків особи, індивідуальних особливостей і відмінностей між людьми, міжособистісних зв'язків, статусу і ролей особи в різних спільностях, суб'єкта громадської поведінки і конкретних видів діяльності [6].

Проблемою особистості займалися такі психологи, як: Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, А. В. Петровський, О. Г. Ковальов, С. Л. Рубінштейн, Е. В. Шорохов, В. М. Мясищев, Д. М. Узнадзе, Бодальов О. О., Р. С. Немов, Брушлинський А. В., Щербатих Ю. В., Зінченко В. П., Кон І. С., Ядов В. О., Лазурський О. Ф., Платонов К. К., Шкуратова І. П. та інші.

Сьогодні психологія трактує особистість як соціально-психологічне утворення, яке формується завдяки життю людини в суспільстві. Людина як суспільна істота набуває нових (особистісних) якостей, коли вступає у відносини з іншими людьми, і ці відносини стають «творцями» особистості.

Професійна діяльність працівників чергово-диспетчерської служби «112» МНС України протікає в екстремальних умовах і характеризується впливом значного числа стресогенних факторів.

Психологічні особливості особистості працівників чергово-диспетчерської служби «112» МНС України, що характеризують мотиваційні, емоційно-вольові, когнітивні, психопатологічні та типологічні особливості, виступають основними передумовами успішності в професійній діяльності. [9].

О. О. Бодальов стверджує, що, маючи справу з особистістю людини, ми зазвичай виділяємо дві групи психічних утворень; ті, які виступають як спонукачі її поведінки, і ті, які складають виконавчий компонент у психічній регуляції цієї поведінки. Спонукачі поведінки – це стосунки людини з різними сторонами дійсності, в яку вона включена, що проявляються у формі потреб, інтересів, схильностей. Виконавчий компонент – її здібності, тобто ті властивості особи, які є умовами успішного виконання особою різних видів діяльності. Особа визначається не тільки стосунками, що виступають спонукачами її поведінки, але й здібностями, умовами успішного виконання особою різних видів діяльності. Стосунки людини і здібності її не відокремлені одні від одних [3].

Метою нашого дослідження є вивчення гендерних особливостей особистості працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до мети дослідження було проведено експериментальне дослідження особистості працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС України. У дослідженні взяли участь 97 чоловік зі стажем роботи в МНС не менш 5 років. З них 50 чоловік - працівників служби екстреного виклику «112» у м. Харкові (21 жінка та 29 чоловіків) та 47 чоловік - працівників районних чергово-диспетчерських служб МНС України в м. Харкові (30 жінок та 17 чоловіків). Для вивчення особистості була використана «Методика багатофакторного дослідження особистості» Р. Кеттела.

При вивченні особистості працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112», відповідно до методики, де подано 16 факторів особистості, які можна представити в таких блоках, як інтелектуальні особливості, емоційно-вольові особливості та комунікативні якості і особливості міжособистісної взаємодії, були отримані наступні результати:

Таблиця 1

Показники інтелектуальних особливостей у працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС в гендерному аспекті (у балах)

№	Фактори	Група № 1 (жінки n=51)	Група № 2 (чоловіки n=46)	T	P
1.	B - «низький інтелект - високий інтелект»	6,3±1,9	6,7±1,2	1	-
2.	M - «праксернія - аутія»	4,9±1,5	5,6±1,4	2	0,05
3.	Q1 - «консерватизм – радикалізм»	4,7±1,7	4,7±2,3	0	-

Як видно з таблиці 1, виявлені достовірні відмінності за фактором M - «праксернія - аутія» ($P < 0,05$). У групі № 2 переважає «праксернія». Ці дані свідчать про те, що чоловіки більш практичні, швидко вирішують практичні питання, уникають всього незвичайного, дотримуються громадських норм, керуються об'єктивною реальністю, надійні і неспокійні, але тверді. Їм властива деяка обмеженість, зайва увага до дрібниць, на відміну від групи № 1, у якій переважає «аутія». Це говорить про те, що для жінок характерна мрійливість, ідеалістичність, багата уява, неуважність, невірноваженість. Жінки відрізняються високим творчим потенціалом.

Достовірних відмінностей за фактором B - «низький інтелект - високий інтелект» не виявлено. В обох групах виявлено високий рівень інтелекту. Це говорить про те, що для жінок і для чоловіків, працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС, характерно абстрактне мислення, кмітливність, проникливість, тобто високі загальнорозумові здібності.

Так само в обох групах за фактором Q1 - «консерватизм – радикалізм» достовірних відмінностей не виявлено. В обох групах виявлено схильність до консерватизму. Це говорить про те, що досліджувані у обох групах мають усталені погляди та ідеї, терпимі до традиційних труднощів і підозрілі до нових людей, із сумнівом ставляться до нових ідей, схильні до моралізації.

Як видно з таблиці 2, виявлено достовірні відмінності за фактором G - «низьке супер-его - високе супер-его» ($P < 0,001$). У групі № 1 виявлено високе супер-его. Це говорить про те, що для жінок більш характерними є такі риси, як сильний характер, наполегливість, сумлінність, врівноваженість, відповідальність, завзятість, рішучість. Жінки більшою мірою дотримуються моральних стандартів і правил, мають ділову спрямованість. У групі № 2 спостерігається низьке супер-его, що говорить про схильність чоловіків до почуттів, непостійність, гнучкість, незалежність, безпринципність, неорганізованість та безвідповідальність. Чоловіки проявляють незгоду із загальноприйнятими нормами і схильні до антисоціальної поведінки.

Таблиця 2

Показники емоційно-вольових особливостей у працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС в гендерному аспекті (у балах)

№	Фактори	Група № 1 (жінки n=51)	Група № 2 (чоловіки n=46)	T	P
1.	C - «слабкість Я - сила Я»	5,3±1,9	5,4±2,4	0,2	-
2.	G - «низьке супер-его - високе супер-его»	5,6±1,5	4,6±1,6	3,3	0,001
3.	I - «харрія - премсія»	6,3±1,8	5,1±1,1	3	0,01
4.	O - «гіпертимія- гіпотимія»	6,2±1,7	5,2±1,7	2,5	0,05
5.	Q3 - «низька зарозумілість - висока зарозумілість»	6,5±1,2	6,6±2,1	0,3	-
6.	Q4 - «низька его-напруженість - висока его-напруженість»	5,9±1,8	5,6±1,4	0,8	-

Так само виявлені достовірні відмінності за фактором I - «харрія - премсія» ($P < 0,01$). Для групи № 1 характерна «премсія», тобто м'якосердечність, чутливість, доброта, м'якість, терпимість до себе і до оточуючих, а також обережність, залежність і занепокоєння. Жінки у більшій мірі схильні до емпатії та романтизму. Чоловіки, досліджувані у групі № 2, навпаки, схильні до «харрії», тобто низької чутливості, практичності й реалістичності суджень. Чоловіки є самовпевненими, мужніми і черствими у стосунках.

Виявлені достовірні відмінності за фактором O - «гіпертимія - гіпотимія» ($P < 0,05$). Отримані дані свідчать про те, що для групи № 2 характерна «гіпертимія», тобто чоловікам властива безпечність, самовпевненість, спокій, благодущність і холоднокрівність. Чоловіки не чутливі до схвалення або осуду оточуючих. У групі № 1 виявляється «гіпотимія», тобто жінкам властива невпевненість у собі, стурбованість, чуйність до реакцій оточуючих та депресивність.

Не встановлено достовірних відмінностей за фактором C - «слабкість Я – сила Я». У досліджуваних в обох групах більш проявляється слабкість Я. Це говорить про те, що для працівників чергово-диспетчерської служби характерна емоційна нестійкість, чутливість, поступливість, втомленість, мінливість у відносинах та ухилення від відповідальності.

Не встановлено також достовірних відмінностей по фактору Q3 - «низька зарозумілість - висока зарозумілість». В обох групах виявляється «висока зарозумілість», що говорить про те, що для жінок і чоловіків характерно самолюбство і самоконтроль. Досліджувані в обох групах схильні до лідерства, здатні контролювати свої емоції та поведінку.

Також не виявлено достовірних відмінностей і за фактором Q4 - «низька его-напруженість - висока его-напруженість». В обох групах виявлена висока его-напруженість. Це говорить про те, що працівники чергово-диспетчерської служби, як жінки, так і чоловіки, є енергійними, активними і виявляють підвищену мотивацію.

Таблиця 3

Показники комунікативних особливостей у працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС в гендерному аспекті (у балах)

№	Фактори	Група № 1 (жінки n=51)	Група № 2 (чоловіки n=46)	T	P
1.	A - «шізотимія - афекто-тимія»	6,4±1,8	5,8±2,5	1,2	-
2.	H - «тректія - пармія»	5,7±1,5	4,6±2,8	2,8	0,01
3.	F - «стриманість-експресивність»	5,3±1,4	5,4±1,5	0,3	-
4.	E - «конформність - домінантність»	6,6±1,7	3,9±1,6	9	0,001
5.	Q2 - «залежність від групи - самодостатність»	6,2±1,8	6,8±1,9	1,5	-
6.	N - «прямолінійність - дипломатичність»	7,3±1,6	5,9±2,3	3,5	0,001
7.	L - «алексія - протенсія»	7,3±1,6	6,6±0,8	3,5	0,001

Як видно з таблиці 3, виявлені достовірні відмінності за фактором H - «тректія - пармія» ($P < 0,01$). У групі № 1 виявлена «пармія», що говорить про схильність жінок до ризику, соціальну сміливість. Для жінок характерна активність, імпульсивність, товариськість, чутливість, чуйність і добродушність, на відміну від чоловіків, досліджуваних у групі № 2, у яких виражена «тректія», яка свідчить про їх нерішучість, стриманість, сором'язливість, підвищену чутливість до загрози, невпевненість у власних сілах.

Також виявлені достовірні відмінності за фактором E - «конформність - домінантність» ($P < 0,001$). Отримані результати свідчать про те, що досліджуваним групи № 1 властива «домінантність», тобто для жінок характерна владність, неопступливість, самовпевненість і незалежність. Для досліджуваних групи № 2 характерна «конформність», тобто чоловікам властива м'якість, сором'язливість, залежність, пасивність, дипломатичність і поступливість.

Виявлено достовірні відмінності за фактором N - «прямолінійність - дипломатичність» ($P < 0,001$). У досліджуваних в обох групах виявлена «дипломатичність». У досліджуваних групи № 1 цей показник виявляється більшою мірою, ніж

у групі № 2. Це говорить про те, що жінки є більш проникливими, частіше виявляють хитрість, обачність і обережність, ніж чоловіки, для яких так само властива дипломатичність, але у меншій мірі.

Виявлені достовірні відмінності за фактором L - «алексія - протенсія» ($P < 0,001$). У досліджуваних в обох групах виявлена «протенсія». У досліджуваних групи № 1 цей показник виявляється більшою мірою, ніж у групі № 2. Це свідчить про те, що жінкам більш властива підозрілість, велика зарозумілість, дратівливість, егоцентричність, ніж чоловікам, хоча дані характеристики їм також властиві, але у меншій мірі.

Достовірних відмінностей за фактором A - «шизотимія - афектотимія» не виявлено. Для досліджуваних в обох групах характерна афектотимія, тобто сердечність, комунікабельність, відвертість та уважність до людей.

Не встановлено також достовірних відмінностей по фактору F - «стриманість-експресивність», в обох групах виявлено показник «стриманість». Це свідчить про те, що для досліджуваних, як чоловіків, та жінок, працівників чергово-диспетчерської служби, характерними є такі риси, як розсудливість, рівновага, замисленість, обережність та самоаналіз.

Так само не встановлено достовірних відмінностей по фактору Q2 - «залежність від групи - самодостатність», в обох групах спостерігається показник «самодостатність». Це говорить про те, що як для чоловіків, так і для жінок характерна незалежність від групи, самостійність у прийнятті рішень.

Висновки. Психологічні особливості особистості виступають основними передумовами успішності в професійній діяльності. Професійна діяльність працівників чергово-диспетчерської служби «112» МНС України протікає в екстремальних умовах і характеризується впливом значного числа стресогенних факторів. Тому індивідуально-психологічні особливості працівників чергово-диспетчерської служби «112», що характеризують інтелектуальні, комунікативні, емоційно-вольові особливості, визначають ефективність професійної діяльності.

Отримані результати свідчать про те, що працівники чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» МНС України мають середні й високі показники за шкалами.

Що стосується інтелектуальних особливостей працівників служби екстреного виклику «112», то тут можна визначити те, що як у чоловіків, так і у жінок виявляється високий рівень інтелекту та схильність до консерватизму. Що до практичності, то результати дослідження показали, що чоловіки виявляються більш практичними та надійними, на відміну від жінок, яким у більшій мірі властива мрійливість, ідеалістичність та творчі здібності.

У комунікативній сфері працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112» спостерігаються значущі відмінності між групами досліджуваних. Для жінок характерна активність, комунікабельність, сміливість, схильність до ризику, чуйність, на відміну від чоловіків, яким не властива нерішучість, стриманість, чуйність до загрози та уважність до оточуючих.

Також за результатами дослідження жінкам властива домінантність, незалежність та самовпевненість, на відміну від чоловіків, які виявляються більш пасивними та поступливими.

Для жінок та чоловіків, працівників служби екстреного виклику «112», характерна дипломатичність, але достовірні відмінності свідчать про те, що жінки все ж більш дипломатичні, тобто більш проникливі, обережні, хитрі, емоційно стійкі, ніж чоловіки, яким дипломатичність властива у меншій мірі.

Дані дослідження говорять про те, що жінки виявляються більш егоцентричними та зарозумілими, хоча чоловікам ці характеристики також властиві.

Стосовно інших комунікативних показників у працівників служби екстреного виклику «112», то результати говорять про те, що для чоловіків і жінок характерна комунікабельність, сердечність, уважність до людей, рівновага, обережність, самоаналіз та самодостатність.

Що стосується емоційно-вольових особливостей працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику «112», то можна визначити те, що для жінок характерне високе супер-его, тобто сильний характер, наполегливість, рішучість та врівноваженість, на відміну від чоловіків, яким властиве низьке супер-его, тобто непостійність, неорганізованість та безпринциповість.

Дані дослідження свідчать про те, що жінки більш сердечні, чутливі та схильні до емпатії, на відміну від чоловіків, яким властива реалістичність суджень, мужність та самовпевненість.

Також чоловікам, працівникам служби «112», властива безпечність, холоднокровність, самонадіяність, в той час як жінки більш схильні до стурбованості, суєтливості та депресивності.

Щодо інших емоційно-вольових показників особистості працівників служби екстреного виклику «112», то для чоловіків і жінок характерними виявляються такі риси, як енергійність, активність, підвищена мотивація, самоконтроль і здатність контролювати свої емоції та поведінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М. : Просвещение, 2000. – 345 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм - ЕВРОЗНАК, 2001. – 371 с.
3. Бодалев А. А. Личность и общение : избранные труды / А. А. Бодалев. — М. : МГУ, 1983. – 295 с.
4. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 472 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – Москва-Воронеж, 1996. – 368 с.
6. Непомнящая Н. И. Психодиагностика личности: Теория и практика : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Н. И. Непомнящая. – М. : Гуманитарно-изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 385 с.

7. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров. – СПб. : Питер, 1996. – 256 с.
8. Петровский А. В. Личность в психологии / А. В. Петровский. – Ростов на Дону. : Феникс, 1996. – 364 с.

УДК 159.342:351.74

Яцків О. С., старший науковий співробітник відділення організації наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ

НАПРЯМИ ТА ВИДИ ПРОФІЛАКТИКИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ У ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

У статті розглянуті основні аспекти профілактики психосоматичних захворювань у працівників міліції, охарактеризовані її види. Визначені етапи і напрями психопрофілактичних заходів в системі ОВС.

Ключові слова: психосоматичні захворювання, медичний огляд, профілактика, психопрофілактика, корекція, відновлення.

В статье рассмотрены основные аспекты профилактики психосоматических заболеваний у работников милиции, охарактеризованы ее виды. Определены этапы и направления психопрофилактических мероприятий в системе ОВД.

Ключевые слова: психосоматические заболевания, медицинский обзор, профилактика, психопрофилактика, коррекция, восстановление.

Постановка проблеми. Дослідження психологічних аспектів здійснення правоохоронної діяльності зумовило проведення наукових досліджень здоров'я співробітників правоохоронних органів.

За даними науковців (С. І. Яковенко, 1998; В. С. Медведєв, 1999; В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, 1999; М. Г. Логачов, 2001; В. О. Лефтеров, 2001; В. І. Барко, 2002; О. В. Тимченко, 2003; Д. О. Александров, 2003; В. В. Суліцький, 2003; Є. М. Потапчук, 2004; І. М. Слюсар, 2005; А. С. Куфлієвський, 2006; В. І. Мозговий, 2006; В. П. Москалець, 2007; І. І. Приходько, 2008 та ін) можна зробити висновок, що працівники міліції страждають не тільки на нервово-психічні, але й на соматичні захворювання.

У сучасній науці все більшої уваги приділяють проблемі «здоров'я-хвороба». Цей континуум на сьогодні – предмет дослідження не лише медичної науки, але й філософії, соціології, педагогіки, психології тощо.

Науковцями доведено, що кожний патологічний стан не виникає раптово, а формується низкою послідовних змін, які важко діагностувати та вивчати і, як правило, вони не є об'єктом спостереження. З одного боку, це пояснюється відсутністю чітких та однозначних критеріїв здоров'я. У сучасній науці міцно утвердилася традиція – сучасна медицина визнає або констатацію хвороби або її відсутність. Перехід від нормального фізіологічного стану до патологічного – це перехід від одного